

בבתי הקברות היהודיים, המטרה קידשה את המצבות המפוארות והכיתובים המוגזמים

לאחר שתיעדה כ-61 אלף מצבות יהודיות, הגיעה פרופ' מינה רוזן לתובנה מעניינת: המצבות הכי יפות בבית הקברות בכלל נועדו לשרת את החיים. כעת הושק במרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב מאגר מידע מקוון המבוסס על פירות עבודתה

עופר אדרת 11.08.2020 05:55 עודכן ב: 06:00

אחרי שתיעדה כ-61 אלף מצבות יהודיות, פרופ' מינה רוזן הבחינה בתופעה מעניינת. מתברר כי לאורך הדורות היו יהודים שהשתמשו בבתי העלמין לא רק כדי להנציח את המתים, אלא גם כדי לטפח את החיים. ובמה דברים אמורים? באמצעות הקמת מצבות גדולות, שימוש בעיטורים מושקעים והוספת כתובות המפארות את המת — בצדק או שלא — ניסו בני משפחתו לקדם את מעמד החברתי. לא בעולם הבא, אלא ממש כאן, בעולם הזה.

בכל בית קברות יש כמה מצבות שצדות מיד את העין. על רקע הקברים הדומים למראה ומסודרים שורות-שורות, הן בולטות בנקל, ומעוררות את הדמיון. "המסקנה המיידית שלנו היא שמשפחת הנפטר היתה בעלת אמצעים ויכולת כספית, המלמדים על מעמדה הכלכלי והחברתי", אומרת רוזן. אלא שלאור ניסיונה העשיר בחקר מצבות היא מבקשת להזהיר את החיים לבל יחפזו להסיק מסקנות על המתים. "בחלק מהמקרים, ההשקעה ב'תרבות המוות' לא היתה רק ביטוי של מעמד חברתי וכלכלי של הנפטר, אלא גם מאמץ לקדם את מעמד החברתי של החיים", היא אומרת.

רוזן, מומחית ליהודי האימפריה העותמאנית, ערכה בסוף שנות ה-90 מפעל מחקרי גדול בטורקיה, במסגרתו תיעדה מצבות של יהודים שנקברו ברחבי המדינה בין סוף המאה ה-16 לסוף המאה ה-20. לאחרונה הושק במרכז לחקר התפוצות באוניברסיטת תל אביב מאגר מידע מקוון המבוסס על פירות עבודתה, ומאפשר ללמוד הרבה — הן על המתים והן על החיים.

מי שיחפש, ימצא בו את קבריהם של בני משפחת צונצין, שהיתה אחת המשפחות היהודיות שהשתמשו בקבורת קרוביהם "כדי להעצים את רושם גדולתם, כוחם ועושר, ולטפח את מעמדם", כדברי רוזן. בשניים מבתי הקברות של איסטנבול היא מצאה מצבות של בני המשפחה. "בן מלכים ורוזנים" נכתב על זו של יאודה בן יהושע צונצין, שמת ב-1742. "בת מלכים" נכתב על המצבה המפוארת של קאלו, אשת הגביר יעקב צונצין, שמתה ב-1751. "בן הגביר המרום", נכתב על מצבתו של נסים יהושע צונצין, שמת באותה שנה וזכה אף הוא למצבה מפוארת.

המגמה נמשכה אפילו בתחילת המאה ה-20. על קברה של וידה בת יהושע צונצין, שמתה ב-1926, נכתב, בין היתר, "האשה היא בת מלך, מזרע היחס, תורה וגדולה, מאנשי סגולה". ורוזן מסבירה: "הנתונים האלה מכוונים לא למי שאמור לקצוב את חלקו של הנפטר בעולם הבא, אלא למי שבא להעריך את משפחתו בעולם הזה". המצבות מתגלות כאן כדרך לטפח את הייחוס המשפחתי לקראת היום החשוב מכל. לא מדובר ביום הדין, אלא ביום הנישואין.

"ביום שמישהו מבני המשפחה בוגר וכשיר לבוא בברית הנישואין, הייחוס הוא שנותן לו מבחר שידוכים רב יותר, שמתבטא לא רק בכמות אלא גם באיכות", אומרת רוזן. ואיך אפשר היה לתהות על ייחוסה של משפחה מאות שנים לפני גוגל? לחפש את קברי אבותיה, כמובן, בתקווה לאתר שם בן של רוזן או בת של מלך.

עיון במאגר המצבות הדיגיטלי החדש מעניק גם כמה רגעים שוברי לב. "מעניינת במיוחד היא מצבתה של הנערה המאורשת שמחה בת משה וואלאנסי", אומרת רוזן. על גביה ניתן למצוא טרגדיה מרובת פרקים. בשנת 1732, אמה של שמחה מתה בלידה, והותירה אחריה ארבעה ילדים קטנים, שמחה ביניהם, ובעל אבל. אביה של שמחה מת כנראה זמן לא רב אחר כך. לא ברור מה עלה בגורל הילדים, אולם שמחה "אומצה" על ידי אדם, שהתארש עמה. הוא היה כנראה מבוגר ממנה בשנים רבות.

המצבה הוקמה על ידי ארושה המתאר כיצד, לאחר שהתייתמה מהוריה, היה לה גם אב, גם ארוש, וביגונו הרב, הקים לה מצבה מפוארת שעליה נחרטה שירת אובדנו. "אוי עֲרֵבָה שְׁמֵחָה בְּחֻדְשׁ מָר, אֲשֶׁר אֵין לָהּ מִנְחָם, רַק לְיִשְׂרָאֵל לְאָב, יִבְכֶּה בְּמָרָה אִישׁ לְקַחָה לֹו לְבַת, אֲוִיָּה לְבַת לְקַחָה לְיִשְׂרָאֵל לְאָב, זֹאת הַנְּעָרָה הַמְאֹרְשָׁה לְאִישׁ כִּי אֵין לָהּ אָב וְאִם, וּבְמֹות אָבִיָּה וְאִמָּה לְקַחָה לֹו לְבַת גְּבֵר תְּמִים אִישׁ יִשְׂרָאֵל, כָּל יוֹדְעָה וּמְפִירָה הִיללוּהָ...".

ובנימה אחרת: מחקר המצבות מספק גם תשובה לשאלה שהעסיקה רבים לאורך הדורות. מה הן מידותיה הטובות של האשה — כפי שמשקפות בכיתובים שנותרו על קברי נשים. "התכונה המהוללת ביותר באשה היא היופי", פוסקת רוזן בנחרצות, ותוהה בחיור, "מי אמר שקר החן והבל היופי". אחר כך ברשימה: תום, צניעות, נעימות ונדיבות הלב. החכמה נמצאת הרחק מאחור.